

O NEKIM PRIMJERIMA MOBILNOSTI DVORSKE KOVNICE ZAPADNORIMSKIH VLADARA (VALENTINIJAN III. I JULIJE NEPOT)

Mobilnost kasnocarske dvorske kovnice te njen rad i djelovanje numizmatička je tema prepoznata davno. Iako zanimljiva i važna zbog neprihvatanja u numizmatičkim krugovima izvan nekadašnje „bečke“ numizmatičke škole u kojoj je ponikla s vremenom je pala u zaborav te bila i ostala uglavnom neistraživana, ali ipak i ponegdje sramežljivo ili kradimice spominjana. U vrijeme kad je taj oblik kovničkog djelovanja izrijekom naznačen numizmatička građa i mogućnosti njenog istraživanja bile su u usporedbi s današnjima kudikamo skromnije. Stoga je tu temu vrijedilo ponovno staviti na stol i na nekim novim osnovama započeti s propitivanjem i istraživanjima. Za tu prigodu mobilnost je jednim dijelom morala biti pojmovno redefinjirana te faktografski i izravno povezana (kada je moguće) sa znanim i s neznanim carskim itinerarima i okolnostima koje su do toga doveli. Tome su ovdje poslužila dva nasumično odabrana primjera mobilnog djelovanja zapadnorimske dvorske kovnice: prvi, temeljen na poznatim itinerarima iz vremena dugotrajne vladavine cara Valentinijana III. (425.-455.) i numizmatičkoj građi nastaloj tijekom njegova boravka izvan rezidencijalnog sjedišta i drugi, temeljen na numizmatičkoj građi iz vremena kratkotrajne vladavine cara Julija Nepota (474.-475.) čija su obilježja pripisana mobilnosti dvorske kovnice pripomogla detektiranju carevih itinerara nezabilježenih u povijesnim vrelima.

Ključne riječi: Zapadno Rimsko Carstvo, Istočno Rimsko Carstvo, Valentinijan III., Gala Placidija, Teodozije II., Licinija Eudoksija, Julije Nepot, Ravena, Solun, Milano, Arles, kovnice novca, mobilnost kovnice, solidi

Prošla su već puna dva desetljeća otkako se novim iščitavanjem postojećih povijesnih vrela pokušalo pokazati da je tijekom prve polovine 5. stoljeća — suprotno dotad uglavnom uvriježenom promišljanju mnogih — Rim a ne Ravena povremeno bivao, od oko 450. godine ponovno postao i do 476. godine uglavnom ostao primarnim boravištem zapadnorimskih careva. Tezu je iznio australski povjesničar *Andrew Gillett* temeljeći ju na analizi itinerara dvanaestorice zapadnorimskih careva zabilježenih u povijesnim vrelima za razdoblje od 401. do 476. godine, tj. od ranih godina vladavine cara Honorija (395.-423.) do okončanja vladavine cara Romula Augustula (475.-476.).¹ Osim u itinerarima potvrdu svojim tvrdnjama *Gillett* je nastojao pronaći i u rijetkim opažanjima suvremenika koji su pišući o ovim dvama gradovima u pravilu isticali urbane značajke i društvena događanja u Rimu ne u Raveni, a spominjući pak fizičke

¹ *Gillett* 2001, 131 i d. O problemu carske prisutnosti u Rimu – s obzirom na to da su izbjavanja rimskih careva, nedolazak pa čak nezainteresiranost za boravak u Rimu zabilježeni već u 3., a posebice su uočljivi tijekom 4. stoljeća – priređen je na Göthe-Universität-u u Frankfurtu u ožujku 2015. godine znanstveni skup *Imperial Presence in Late Antique Rome (third-sixth centuries AD)* na kojem je o kasnom zapadnorimskom razdoblju i razlozima obnavljanog interesa careva za boravak u Rimu referirala i o tome pisala *McEvoy* 2017, 95-112 (većina careva vojničkog porijekla ili povezana s vojskom).

osobine istih prednosti su u pravilu vezivali uz Rim a nedostatke uz Ravenu. Pokazalo se također, što i nije bilo neočekivano, da su dugotrajne vladavine Honorija (395.-423.) i Valentinijana III. (425.-455.) kao i one od ovih značajno kraće vladavine Majorijana (457.-461.), Libija Severa (461.-465.) i Antemije (467.-472.) obično obimnije podacima o carskim itinerarima za razliku od nemale skupine sličnim podacima kudikamo oskudnijih kratkotrajnih vladavina Ivana (423.-425.), Petronija Maksima (455.) i Avita (455.-456.), te onih u istoj ovoj skupini kasnijih vladavina Olibrija (472.), Glicerija (473.-474.), Nepota (474.-475.) i Romul Augustula (475.-476.). U toj kasnijoj četveročlanoj skupini kratkotrajnih vladavina najduže su one careva Glicerija i Julija Nepota (oko 14 mjeseci), ali su malobrojni podaci o itinerarima ove dvojice kao i podaci o itinerarima preostale dvije kratkotrajne vladavine Olibrija i Romula Augustula uglavnom ostavljeni po strani ili pak ograničeni gotovo isključivo na spominjanje mjesta njihovih proklamacija i svrgavanja s vlasti.

Na numizmatička svjedočanstva, koja su već i sama po sebi izvorno povijesno vrelo, *Gillett* se navraćao samo selektivno služeći se ponajviše referentnim djelom engleskog numizmatičara *J.P.C. Kenta*² jer su mu za potvrdu putovanja, izbivanja ili pak boravke careva mogle adekvatno poslužiti jedino rijetke databilne serije zapadnorimskog zlatnog novca, a te su u 5. stoljeću kovane uglavnom u prigodi carskih obljetnica (jubileja) Honorija i Valentinijana III. Zbog toga kao i zbog tada još uvijek (kao uostalom i danas) poprilično slabo poznate kronologije većine numizmatičkih serija zapadnorimskih vladara nisu mogla biti pa nisu ni bila primijenjena pojedina važna Kentova opažanja i saznanja vezana uz pravila koja određuju sudionike, njihov broj, postupke i redosljed aktivnosti povezanih s pripremom, oblikovanjem, izradbom i kovanjem zapadnorimskog zlatnog novca.

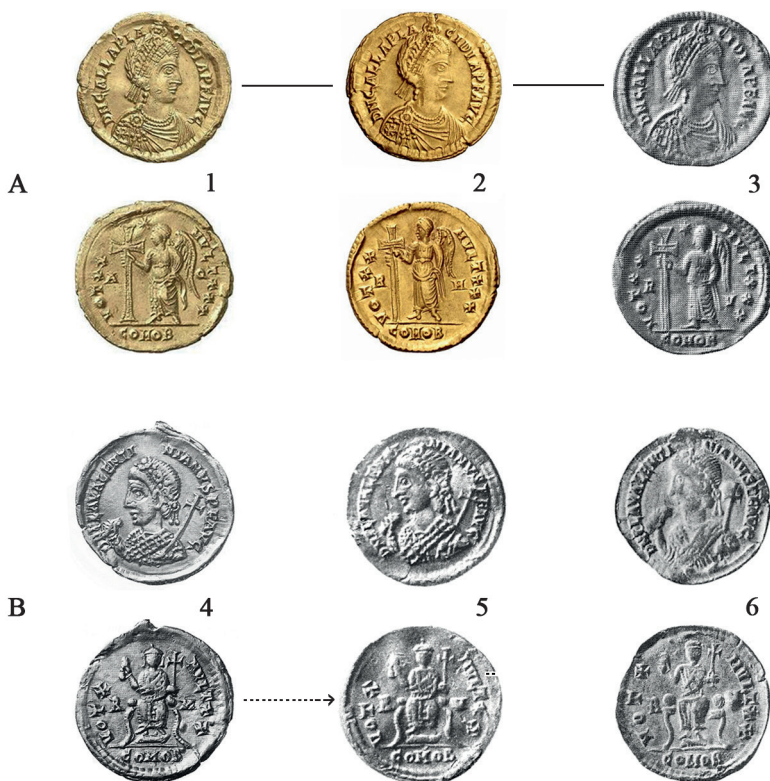
Ustroj kasnocarske kovnice zlatnog novca te procesi i praksa kojima se koristila poznati su ponajviše zahvaljujući odredbama sačuvanima u zakonicima cara Teodozija II. iz 438. i Justinijana iz 529. godine³ te kazuju dosta, ali ipak ne i dovoljno, o posebnostima i još mnogim nepoznatim detaljima kojima je bio ili je mogao biti podložan onovremeni monetarni sustav. Jedna od važnih posebnosti o kojoj je uglavnom i najčešće pisano zaživjela je početkom posljednje trećine 4. stoljeća kad je monetarnom reformom Valentinijana I. i Valensa provedeno fizičko razdvajanje kovnice zlatnog i srebrnog novca povezane s dvorom (*Moneta Comitatusensis*) od kovnice i kovanja brončanog novca (*Moneta Publica*),⁴ a povezanost dvorske kovnice i njenih djelatnika (*aurifices solidorum*) s carevim putovanjima i boravcima izvan njihova dvorskog sjedišta razotkrila je očevidno putujući karakter te kovnice i predstavila mobilnost kao jedan od oblika njenog djelovanja.⁵ Primjeri iz dosad poznate prakse pokazuju da su u tim prigodama u prvoj polovini 5. stoljeća, a vjerojatno i kasnije korištene barem dvije inačice postupanja djelatnika dvorske kovnice: isti aversni kalup korišten je ili u kombinaciji s reversnim kalupom obilježenim kovničkim oznakama (npr. A-Q, R-M, R-V)

² Kent 1994.

³ CJ XII/XXIII/7 (384.) = Blume (trans.)—Frier et alii (eds.) 2016, 2895-2898. Necjelovito sačuvano u CTh VI/XXX/7 (384.) = Pharr 1952, 148 (6.30.7).

⁴ Kent 1956, 199-201; Hendy 1972, 123-125, 131-132; Kent 1994, 26.

⁵ Za prva opažanja putujućeg karaktera tih kovnica i njihovu evidentnu mobilnost, v. Elmer 1930, 136; Elmer 1936, 30; Pearce 1951, XXVII.

Sl. 1A – *Solidi Gale Placidije kovani istim aversnim kalupom u kovnicama u Akvileji, Rimu i Raveni od ljeta 425. do početka 426. godine. 1* – Akvileja, ljeto 425. godine (GM 146/2006, no. 535). *2* – Rim, jesen 425. godine (NAC 46/2008, no. 746). *3* – Ravena, kraj 425. i početak 426. godine (Musée de Saint-Omer: Amandry 1983, 47 no. 141).

Sl. 1B – *Solidi Valentinijana III. kovani 435. i 436. godine u Rimu i Raveni istim aversnim i reversnim kalupom. 4* – Rim, posljednja trećina 435. godine (ex coll. G. Lacam: Dürr–Michel 1999, no. 129 = Lacam 1974, 71 Pl. XXVI-dolje). *5* – Ravena, reversna oznaka R-M pregravirana u R-V, rana 436. godina (Hess 155/1917, 4611); *6* – Ravena, reversna oznaka R-M pregravirana u R-V, rana 436. godina (SHM 17911: Fagerlie 1967, no. 86).

rezidencijalnog boravišta aktualnog vladara (Sl. 1A:1-3) ili je pak kombinacija istog aversnog i reversnog kalupa korištenog u rezidencijalnom boravištu vladara upotrijebljena i u slučaju promjene boravišta, ali je u tom slučaju kovnička oznaka prethodnog boravišta (npr. R-M) jednostavno pregravirana u kovničku oznaku novog boravišta (npr.

R-V).⁶ (SI. 1A:4-6) Možemo pretpostaviti da odabir inačica i njihovo oblikovanje nisu bili samo plod slučajnosti ili kakve *ad hoc* odluke već je o tome pravorijek donosio *Comes sacrarum largitionum* ili netko iz najužeg kruga njegovih visoko pozicioniranih dužnosnika (*palatini*). To bi dakako upućivalo na činjenicu, iako to nije moguće sa sigurnošću tvrditi, da je primjena pojedine inačice ipak bila određena nekim također već postojećim pravilima.

U istom vremenskom kontekstu moguće je prepoznati i neka znatno složenija postupanja među kojima posebno mjesto pripada pripremi i kovanju solida zapadnorimske dvorske kovnice u vrijeme boravka cara Valentinijana III. u Solunu i Konstantinopolu (listopad 437. do ožujka 438. god.). Povod mu je bilo carevo vjenčanje s Licinijom Eudoksijom kćeri istočnorimskog cara Teodozija II. u Konstantinopolu 29. listopada 437. godine. Ruta kojom su se Valentinijan III. i njegova svita kretali i način na koji su putovali prema Solunu/Thessalonica prvotno dogovorenom mjestu vjenčanja⁷ — da li morem izravno do Soluna ili pak morem do Drača/*Dyrrachium* i kopnom do Soluna (*Via Egnatia*) — nezabilježeni su u povijesnim vrelima.⁸ Ondje bi po dolasku iz Ravene, ne iz Rima kako je istini za volju u nekim vrelima zapisano,⁹ vjerojatno bila kovana prva od sveukupno tri serije solida zapadnorimskih obilježja koliko ih je zbog obveznog COMOB u egzergu reversa, ali i drugih zapadnorimskih obilježja (prikaz na aversu, portretni stil, izgled i grafija slova) moguće prepoznati kao rad Valentinijanovih *aurifices solidorum* nastao u prigodi carevog vjenčanja. U prilog tvrdnji o Raveni kao ishodišnoj točki Valentinijanova puta govori pak upotreba ravenskog (ne rimskog!) aversnog kalupa za kovanje solida prve serije i ravenskog reversnog kalupa za kovanje treće serije Valentinijanovih istočnorimskih solida zapadnorimskih obilježja tijekom careva boravka na Istoku u posljednjoj četvrtini 437. godine.

⁶ Kent 1956, 200 bilj. 5 (primjere nije dokumentirao slikom). Za slikovnu ilustraciju tvrdnji iznesenih 1956. godine v. Kent 1991, 275, Taf. 16:19-20 (Galla Placidia); Kent 1994 (= RIC X), no. 1808/AQ i no. 2007/RM (oba Galla Placidia), te no. 2034/RM. i no. 2035/RV (oba Valentinian III.). Za prethodno elaboriranu kronologiju ovih izdanja koju ovdje koristim, v. Kent 1991, 271-275.

⁷ Soc. VII,44. Dakako, Solun nije morao biti slučajno odabran jer je upravo u tom gradu, najvjerojatnije u nekadašnjoj palači cara Galerija (305.-311.), trinaest godina ranije petogodišnji sin Gale Placidije, sestre cara Honorija (395.-423.), preminulog pred malo više od godine dana, prije toga zaručan sa svojom budućom suprugom, tada dvogodišnjom Licinijom Eudoksijom, kćerkom cara Teodozija II. Tom prigodom Valentinijan je bio proglašen cesarom Zapada (23. listopada 424. god.) napravivši tada vjerojatno ni ne znajući prvi važan korak u svojoj budućoj gotovo trideset godina dugoj karijeri vladara Zapadnorimskog Carstva. Za suprotan nimalo sentimentalni i posve drukčiji politički kontekst izbora Soluna za mjesto vjenčanja, v. Sivan 2011, 120-121. O političkoj pak pozadini ustoličenja Valentinijana III. za cezara te o zbivanjima 424./425. godinu, van Nuffelen 2013, 131-136. Za životopis Licinije Eudoksije, v. Martindale 1982, 410-412 (s.v. „Licinia Eudoxia 2“); Busch 2015, 177-188.

⁸ Spominjanje Ravene i Rima kao ishodišnih točaka Valentinijanova puta u Solun, a potom i u Konstantinopol možda i nije slučajno jer bi moglo upućivati na mogućnost da su iz spomenutih mjesta na taj put krenule odvojeno dvije skupine zapadnorimskih predstavnika – jedna predvođena Valentinijanom iz Ravene, a druga predvođena predstavnicima senata iz Rima – i da su se te dvije skupine planirale susresti negdje na putu prema Solunu (jug Italije, Albanija) ili tek u Solunu. U Solunu bi ili je Valentinijana dočekaao Teodozijev prijedlog o promjeni mjesta održavanja ceremonije vjenčanja kojeg je on objeručke prihvatio nakon čega je sljedio put u Konstantinopol kamo je zapadnorimska delegacija stigla 21. listopada 437. godine (Chron. Pasch. s.a. 437).

⁹ Spomen Rim kao početnog mjesta carevog putovanja na Istok temelji se na podatku kojeg donosi Marcell. com., 926 (A.C. 437), a prenosi Theoph., 92.16-19 (AD 433/434). Za komentar i tumačenje Marcellinogovog navoda, Croke 1995, 82.

1. Solid s već korištenim aversnim kalupom ravenske kovnice (SI. 2A:1) kovan je u kombinaciji s unaprijed pripremljenim i za ovu prigodu posve primjerenim reversnim kalupom tipa *Adventus* (car na konju s rukom uzdignutom na pozdrav), s legendom VICTORI–A AVGGG neočekivanom uz takav reversni prikaz i s egzergom COMOB svojstvenim za zapadnorimske kovnice kojima je u polju lijevo i desno od konjanika pridodana nezgrapno ugravirana kovnička oznaka T-S (= *Thessalonica*).¹⁰ (SI. 2A:2). Primjerak tog još uvijek unikatnog solida potvrda je tradicije darivanja prigodom dolaska cara u ovom slučaju Valentinijana III. i njegove pratnje u Konstantinopol za koji se kaže da se dogodio tjedan dana prije samog vjenčanja.¹¹ U Konstantinopolu je za istu prigodu kovana u ime Valentinijana III. zasad još uvijek unikatna istočnorimska inačica istog reversnog prikaza u vrijednosti od jednog i pol solida (*sesquisolidus*)¹² sa zvijezdom u polju lijevo, s legendom ADVENTS – S D N AVC i s egzergom CONOB (SI. 2A:3).

2. Taj ne baš dugi boravak u Konstantinopolu prije vjenčanja zapadnorimski kovničari iskoristili su za kovanje solida s posve novim aversnim prikazom cara (Valentinijana III. s kacigom na glavi) u kombinaciji s reversom bez kovničke oznake, ali s ceremonijalnom ikonografijom i legendom FELICITER NUBTIIS gotovo u potpunosti usuglašenima s istovremenim izdanjem istočnorimske carske kovnice čiji se primjerci razlikuju od zapadnorimskih jedino stilom izradbe, oblikovanjem slova (SI. 2B:4),¹³ aversnim prikazom Teodozija II. tipičnim za onovremena redovna izdanja (car u oklopu s kopljem) i natpisom CONOB u egzergu reversa (SI. 2B:5). Istovjetnim reversnim prikazom zapadnorimske i istočnorimske kovnice dominiraju tri stojeća lika, sva tri ceremonijalno odjevena i s aureolom oko glave: u sredini Teodozije II. kao djever (*pronubus*) s rukama na ramenima mladenaka nadvisuje Valentinijana III. (lijevo) i Eudoksiju (desno), čije su desnice u položaju rukovanja (*dextrarum iunction*).¹⁴ Zapadnorimska inačica Valentinijana III. dosad poznata u manjem broju primjeraka djelo je iste kombinacija aversa i reversa dok je za razliku od ove, zasad, nešto brojnija istočnorimska inačica Teodozija II. koristila barem tri reversna kalupa i barem dvostruko veći broj aversnih kalupa. Obje inačice su zacijelo kovane kako bi prigodom svadbene ceremonije bile podijeljene uzvanicima,¹⁵ ali bi zbog evidentno političkog značenja samog događaja posebno važnog caru Teodoziju za promociju njegove nove

¹⁰ Na naknadno graviranje kovničke oznake T-S upućuje i posve neprimjereni položaj slova S.

¹¹ Chron. Pasch., 582 (s.a. 437); *Whitby* 1989, 72 (s.a. 437); *McEvoy* 2013, 257.

¹² Do pojave ove kovanice jedine poznate multiple tipa *Adventus* kovane tijekom 5. stoljeća (sve su u pravilu *sesquisolidi*) bile su one careva Honorija i Marcijana, *Kent* 1994 (= *RIC X*), 12, 97, 125, 318 no. 1202 (Honorije); *Hahn* 1989 (= *MIRB*), 37 no. 1 (Marcijan). O prikazu *Adventus* na medaljonima, v. *Toynbee* 1944, 107-109; za još uvijek instruktivan povijesni pregled, *MacCormick* 1981, 17-92.

¹³ Među tipološke osobitosti istočnorimske serije svadbenih solida svakako spada zamjena slova. Slovo U slovom Ч (FELICITER NЧBTIIS). Na ovaj detalj upozoreno je već davno ranije (*Dressel* 1898, 247-248) da bi ga gotovo sto godina kasnije osvjegli novim numizmatičkim opažanjima, *Grierson-Mays* 1992, 89.

¹⁴ *Kent* 1994 (= *RIC X*), 79, ne bilježi ni jedan njemu poznat primjerak iako pretpostavlja da bi morali postojati solidi skupine *Feliciter nubtiis* kovani u ime Valentinijana III. Samo šest godina kasnije ta se Kentova pretpostavka pokazala točnom jer se prvi primjerak kovan za Valentinijana III. pojavio na aukciji firme Antona Tkaleca održanoj u Zürichu 29.2.2000. godine (no. 452 = Tkalec 19/02/2001, no. 432). Isti taj novac pojavljivao se i kasnije na još nekim aukcijama (Berk, CNG) posljednji put, čini se, 2017. godine (NAC 100/2017, 724).

¹⁵ *Grierson-Mays* 1992, 145.

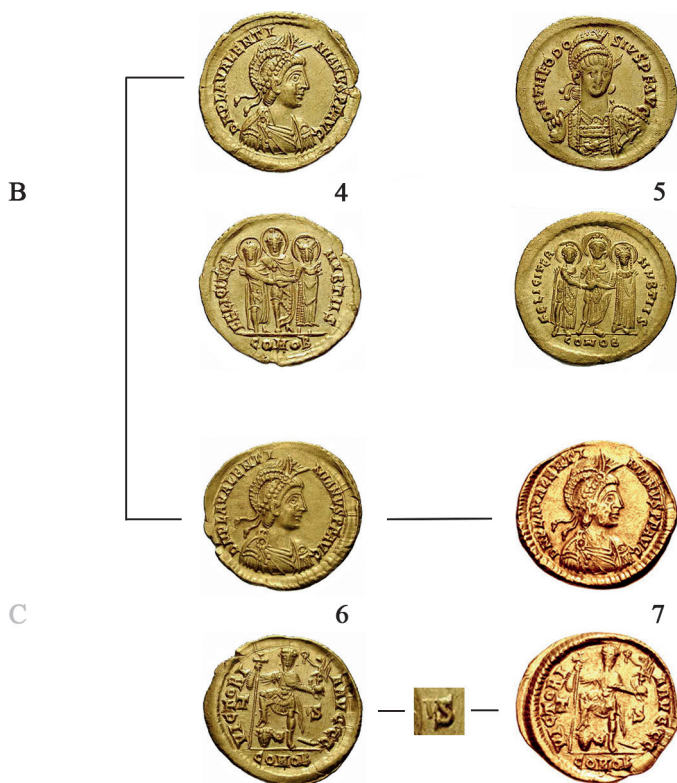
Sl. 2A – *Solidi* Valentinijana III. kovani istim aversnim kalupom u Raveni i Solunu i multipla (*sesquisolid*) Teodozija II. kovana u Konstantinopolu u ime Valentinijana III., ljeto/jesen 437. godine. **1** – Ravena, solid kovana prije Valentinijanova polaska iz Ravene u Solun u kolovozu 537. godine (*N $\square$ N* 49/2017, no. 751). **2** – Solun, solid tipa *Adventus* kovana prije polaska za Konstantinopol u koji je Valentinijan III. stigao 21. listopada 437. godine (*NAC* 54/2010, 660 = *NAC* 31/2005, 174 = *NAC* 23/2003, 1718). **3** – Konstantinopol, multipla (*sesquisolid*) tipa *Adventus* kovana u povodu dolaska Valentinijana III. u Konstantinopol 21. listopada 437. godine (*Tkalec* 18/2/2002, no. 279).

konceptije sloge i jedinstva dvaju carstava (koordinirano-subordinirani odnos kojim dominira vladar u Konstantinopolu)¹⁶ bilo za pretpostaviti da je istočnorimska inačica u nekoj količini razasлана još i diljem carstva na adrese visokorangiranih pripadnika aristokracije, te crkvenih i upravnih vlasti.

3. Treća serija zapadnorimskih kovničara kovana je u Solunu kamo su ubrzo nakon vjenčanja stigli i mladenci te se tamo zadržali cijelu zimu 437. na 438. godinu. Za kovanje te serije upotrijebljen je isti aversni kalup kojim je prije toga kovano konstantinopolsko izdanje *Feliciter nubtiis* Valentinijana III. Za revers je pak upotrijebljen jedan, vjerojatno već ranije korišten, reversni kalup ravenske kovnice s tipičnim onovremenim Valentinijanovim zapadnorimskim prikazom (car s dugim križem u d. ruci i s d. nogom na čovjekolikoj glavi zmije) te s legendom *VICTORIAVGGG*, čija je kovnička oznaka R-V (= *Ravenna*) za ovu prigodu pregravirana u T-S (= *Thessalonica*).¹⁷ (**Sl. 2C:6-7**) Malobrojnost dosad poznatih primjeraka sugerira da je ovo kovanje u Solunu moglo

¹⁶ Jedan od najčešće spominjanih pokazatelja tog Teodozijeveog projekta bez sumnje je njegova dugo pripremana Zbirka zakona (*Codex Theodosianus*) promovirana u oba dijela Carstva, na istoku u veljači 438. godine, a na zapadu u siječnju 439. godine. O svemu detaljnije, *Matthews* 2001, 6-7, 10-11, 29-30, 51; *Millar* 2006, 55-59; *Salvey* 2013, 1-4.

¹⁷ Ne treba isključiti ni mogućnost da je prije pregraviranja ovaj reversni kalup činio par s aversnim kalupom Valentinijanove prve zapadnorimske serije ravenskih obilježja kovane u Solunu (**Sl. 2A:1/avers**).

Sl. 2B – Solidi tipa *Feliciter nubtiis* Valentinijana III. i Teodozija II. kovani u Konstantinopolu da budu podijeljeni prisutnima prigodom ceremonije vjenčanja Valentinijana III. i Licinije Eudoksije 29. listopada 437. godine. **4** – Solid zapadnorimskih gravera s prikazom Valentinijana III. na aversu (Tkalec 29/2/2000, no. 452 = NAC 100/2017, no. 724). **5** – Solid istočnorimskih gravera s prikazom Teodozija II. na aversu (Tkalec 29/2/2000, no. 437).

Sl. 2C – Solidi Valentinijana III. kovani zapadnorimskim aversnim kalupom skupine *Feliciter nubtiis* i ravenskim reversnim kalupom zapadnorimskog tipa *Victoria u Solunu* (Thessalonica) nakon njegova vjenčanja s Licinijom Eudoksijom, studeni 437. godine. **6** – Solid s tragovima sigli R-V pregraviranih siglama T-S na reversu (Tkalec 29/02/2000, no. 453). **7** – Solid s tragovima sigli R-V pregraviranih siglama T-S na reversu (CNG 96/2014, no. 453).

biti vrlo kratkog vijeka pa je stoga vrlo vjerojatno da su se zapadnorimski kovničari zajedno s dijelom Valentinijanove pratnje vratili u Italiju znatno prije Valentinijana i njegove supruge.

* * *

Ako je moguće osloniti se na već uočene, prepoznate i analizirane načine postupanja dvorske kovnice u slučajevima carevih boravaka izvan rezidencijalnog sjedišta tijekom prve polovine 5. stoljeća tada je također, ne bez razloga, dopušteno pretpostaviti da je stečena saznanja na sličan način ili čak u potpunosti i *per analogiam* moguće primijeniti i na razdoblje vladavine zapadnorimskih careva druge polovine 5. stoljeća. Neki od ovih potonjih, istini za volju, nisu za svoje vladavine u Rimu boravili niti dana (Majorijan), drugi pak navodno nisu Rim niti napuštali (Antemija), a kretanja i boravci onih čije su vladavine bile znatno kraće ili čak vrlo kratke u pisanim vrelima su ostavili vrlo malo ili pak jedva zamjetljivog traga. Jedna od takvih kratkotrajnih vladavina druge polovine 5. stoljeća je i ona cara Julija Nepota, nakon Antemije drugog po redu zapadnorimskog vladara ustoličenog voljom i uz pomoć cara u Konstantinopolu. Podršku nije stekao slučajno jer je osim imenom i zaslugama za Carstvo svojeg prethodnika Marcelina, obiteljskom povezanošću s njim, ali i s carskom obitelji u Konstantinopolu te vlastitom vojnom karijerom (*magister militum*) i iskustvom stečenim na tom ili tomu sličnim zadacima zacijelo iskazao spremnost i odlučnost zamijeniti upravu Dalmacijom neizvjesnom sudbinom vladara Italije.

Povijesna vrela uglavnom su jedinstvena kada spominju Rim kao mjesto Nepotove proklamacije carem, ali mjesto u Italiji (*apud Ravennam*) u koje je prvo stigao na putu iz Dalmacije spominje se samo jedanput, i to u vrelu nastalom sredinom 6. stoljeća.¹⁸ Iako je taj podatak desetljećima kasniji od samog događaja on ipak otkriva ponešto od načina, namjere i pravca Nepotova kretanja prije lipnja 474. godine podupirući tvrdnju da je iskrcavši se nimalo slučajno baš kod Ravene najprije bio proglašen cesarom (*Caesarem ordinavit*).¹⁹ Odatle je nakon što je tim činom očito uspješno i u kratkom roku stekao povjerenje tamošnjih vojnih zapovjednika nastavio put Rima, gdje je – spominju se dva vremenski bliska datuma oba u drugoj polovini lipnja 474. godine (19. ili 24. lipnja) – proglašen carem (*augustus*) te je u luci grada Rima (*ad Portum urbis Romae*)²⁰ detroniziranog Glicerija zarobio bez borbe ili nakon neuspjelog pokušaja da iz luke pobjegne brodom ili zato jer mu se baš tamo ovaj dragovoljno predao. O Nepotovim eventualnim boravcima u ili izvan Rima tijekom njegove gotovo četrnaest mjeseci duge vladavine u Italiji nema izravnih vijesti. Stoga je valjda i stvoreno uvjerenja da je nakon uspostave vlasti gotovo godinu dana boravio u Rimu i da je tek kratko prije neprijateljskog nastupa svog vrhovnog vojnog zapovjednika Oresta krenuo put Ravene²¹ odakle je izbjegavši sukobljavanje, neminovnost poraza i sigurnu smrt brodom 28. kolovoza 475. godine otplovio u rodnu Dalmaciju.

¹⁸ *Jordanes*, 42 no. 338-339.

¹⁹ O tome kao i o još nekim aspektima ovog podatka, v. *Mathisen* 1998.

²⁰ Anon. Val. PP, 7.36; *Martindale* 1980, 777 (s.v. „Iulius Nepos 3us“), pri tome posve izostavlja podatak o Nepotovu dolasku u Ravenu i proklamaciju u cezara (caesar) smatrajući da je na italsko tlo stupio u Rimu gdje je proglašen carem (augustus). Kent je pak iznio pretpostavku da je Glicerije prema Nepotu nastupao „kooperativno“ i da je shodno tomu u Rim došao kako bi se ondje predao Nepotu (1994, 201, 202).

²¹ *Gillet* 2001, 154-155, 161; *McEvoy* 2017, 100.

O Nepotovim planovima i političkom djelovanju u Italiji prvih mjeseci vladavine osim numizmatički prepoznatljivog poteza usmjerenog na obnovu kovničkih aktivnosti u istočnom dijelu italske prefektore gdje je u Saloni, glavnom gradu provincije Dalmacije (ili obližnjoj Dioklecijanovoj palači u Splitu), ustanovio kovnicu i otpočeo kovanjem zlatnog novca²² svjedoči još jedino u pisanim povijesnim vrelima koliko-toliko jasno predstavljena Nepotova usredotočenost na problem opstanka zapadnorimske vlasti u Galiji kojoj je upravo za njegove vladavine zaprijetila opasnost da za carstvo napokon bude u cijelosti izgubljena. Naime, ondje su se početkom posljednje trećine 5. stoljeća Zapadni Goti predvođeni kraljem Eurikom (466.-484.) razmahali već u tolikoj mjeri da su sve otvorenije počeli prijetiti širenjem ne samo na još nezaposjednute dijelove južne Galije već su sve nesmiljenije zaprijetili napadima i samoj prefekturi Italije. Jedan takav pokušaj uspješno je otklonio Nepotov predhodnik Glicerije 473. godine,²³ ali tek zakratko jer je nestabilnost zapadnorimske središnje vlasti nastavljena upornim odbijanjem istočnorimskih vladara da priznaju legitimitet Glicerijeve vladavine (Lav I., Zenon). To je Eurikovim težnjama išlo na ruku te bilo više nego poticajno zbog čega je Nepot ubrzo po stupanju na tron nastojao djelovati brzo i odlučno želeći usporiti, po mogućnosti čak i zakočiti zapadnogotsko širenje kako se ono ne bi kasnije iz Galije prelilo na sjeverozapadna područja Italije. To je namjeravao postići pregovorima nadajući se da će time dobiti na vremenu te se potaknut obećanjima Konstantinopola i vojno pripremiti ne bi li tako obuzdao Eurika kojemu je cilj očito bio zaposjedanje čitave Akvitanije (I). O Nepotovim naporima svjedoče poslanstva upućena Euriku u dva navrata. Prvo poslanstvo povjereno je Epifaniju, biskupu Pavije (*Ticinum*), odvijalo se u Nepotu povoljnim okolnostima u ljeto 474. godine, imalo je za zadatak riješiti probleme koji su (naizgled) tištili jedino stanovnike Ligurije, a u pripremi poslanstva okupivši ligurijske moćnike (*consilium Liguriaie*) sudjelovao je vjerojatno i sam Nepot.²⁴ U to vrijeme, ali zacijelo nakon tog prvog poslanstva Nepot se još uvijek nalazio na sjeveru Italije na što upućuje putovanje kvestora Licinijana (*quaestor sacri palatii*), koji je iz Ravene poslan u Galiju kako bi obranu galoromanaskog stanovništva u Akvitaniji povjerio Ekdiciju, sinu cara Avita i izvijestio ga da je s tim u vezi imenovan vojnim

²² Teza o postojanju kovnice u Saloni u vrijeme nominalne vladavine Julija Nepota (475.-480.) i kovanju zlatnog novca prije svega solida zasluga je *G. Lacama* (1983, 702-713), iako primjerci koje je uz tezu priložio nisu kovani u Nepotovoj Dalmaciji. Ta je kovnica smještena ili u Saloni ili u Dioklecijanovoj palači u Splitu za razliku od italskih kovnica kovala prije svega tremise, čije brojne inačice često povezane korištenjem istoga aversnog ili reversnog kalupa nerijetko potječu iz nalaza i muzejskih otkupa s područja Dalmacije, *Demo* 1988, 247-262 (gdje su kovnici također atribuirani i rijetki solidi); *Demo* 2005, 187-194; *Demo* 2020, 56-85 [engl. 71-85]. Za još jedan solid pripisan istoj Nepotovoj kovnici, *Demo* 1989, 41-44 [engl. 43-44].

²³ *Mathisen* 1998a. Da u Galiji nije samo vojna situacija za Carstvo bila nepovoljna već su i političke prilike bile značajno narušene sve raširenijim procesom rastakanja galoromanskog identiteta pokazao je *Mathisen* 1993, 126-128.

²⁴ *Ennod.*, LXXX (Opusc. 3), 80-94; *Mathisen* 1998 (proljeće 475.); *Wolfram*, 1988, 186 (proljeće 475.). Za Enodijev opis susreta biskupa Epifanija i zapadnogotskog kralja Eurika u Toulousu te interpretaciju tog događaja, v. *Posavec* 2007, 173-175; *Arnold* 2014, 21-25. Za dataciju u 474. godinu i lokalni karakter Epifanijeva poslanstva (problem zapadnogotskih upada u Liguriju) te Nepotovu ulogu u pripremi samog poslanstva, *Gillett* 2003, 152, 162, 167-168, 284-285.

zapovjednikom (*magister militum*) te promaknut u rang patricija.²⁵ Drugo poslanstvo sastavljeno od biskupa nekoliko južnogalskih gradova (Basilius, Aix-en-Provence/*Aquae Sextiae*; Leontius, Arles/*Arelate*; Faustus, Riez/*Regium*; Graecus, Marseilles/*Massilia*) imalo bi biti kasnijeg datuma i odvijati se u Nepotu nepovoljnim okolnostima u (rano) proljeće 475. godine nakon što je još početkom te godine u Konstantinopolu izbjeglog Zenona na prijestolju zamijenio Bazilisk. Biskupi su taj zadatak neslavno okončali u ljeto 475. godine ugovorom o predaji Euriku svih dotad nezaposjednutih dijelova Akvitanije (I)²⁶ u zamjenu za zapadnogotsko odustajanje od napada na južne dijelove provincije Viennensis i Narbonensis (II) jedine preostale dijelove galske prefekture u vlasti zapadnorimskog cara.

Onako kako su u vrelima sročeni ovi podaci samo u naznakama ukazuju na razloge Nepotova boravka na sjeveru Italije kao i na moguće pravce njegovih itinerara tijekom druge polovine 474. godine, a dijelom i kasnije u prvoj polovini 475. godine. Jasniju potvrdu od ovih pruža istovremena numizmatička građa koja pak pokazuje da već od samog početka Nepotove vladavine u Italiji kovanjem solida prednjači kovnica u Raveni, nešto je manja produkcija kovnice u Milanu, još je manja od ove produkcija kovnica u Rimu i Arlesu, a kada je u pitanju kovanje solida posve je simboličan učinak novoustanovljene Nepotove kovnice u Dalmaciji. Ovakvo pozicioniranje i prevladavajući učinak kovnice u Raveni rezultat su njenog dvorskog statusa kojeg je ona ponovno stekla za vladavine cara Glicerija.²⁷ Glicerijev primjer i prilike koje je na sjeveru Italije zatekao potakle su Nepota da i on u Raveni postavi svoj dvor (*comitatus*) smatrajući vjerojatno da će odatle moći učinkovitije pratiti situaciju, kako onu na zapadu (jug Galije) tako i onu na istoku prefekture (Dalmacija; Panonija). Pristup moru i plovnim putevima omogućavali su mu izravnu vezu ne samo s istočnojadranskom obalom i s jugom Italije već i s carem u Konstantinopolu.

Potezi usmjereni na neprestanu kontrolu stanja u Galiji i strateške odluke o kojima je morao odlučivati tražile su od Nepota brzinu i izravan angažman te zasigurno bile – zbog povećanih izdataka za vojne potrebe i potrebe dvora – glavnim razlogom dominantne novčarske produkcije ravenske kovnice. Ona je pak preuzevši ulogu dvorske kovnice preuzela ne samo ustroj i djelatnike već način djelovanja i oblike rada primjerene tom statusu. Jedan od njih podrazumijevao je opremljenost, osposobljenost i spremnost za mobilan rad pojedinih segmenata kovnice u prigodi carevih putovanja ili boravaka izvan njegovog aktualnog rezidencijalnog sjedišta. Za rad u tim okolnostima morala su postojati više ili manje jasna pravila, a neka od njih primijenjena za vladavine Valentinijana III. u prvoj polovini 5. stoljeća primijenjivana su zacijelo i kasnije. Unatoč neizbježnim prilagođavanjima kalupa najjednostavnija za brzu primjenu bila je upotreba aversnog kalupa dvorske kovnice u kombinaciji s nekim od (već korištenih) reversnih kalupa kovnice u mjestu privremenog carevog boravka ili u kovnici najbližoj tom mjestu. Za

²⁵ Sid. Ep., V.16/1; *Martindale* 1980, 384, sv. „Ecdicius 3“, 682, s.v. „Licinianus 1“ (kasna 474.); *Henning* 1997, 102 (jesen/zima 474.), *Mathisen* 1998; *MacGeorg*, 2002, 275 bilj. 1153 (kasna 474.); *Posavec* 2007, 185 (474.)

²⁶ Sid. Ep., VII.6-7. Za dataciju tog događaja u ljeto 475. godine, *Mathisen* 2013, 222-223.

²⁷ Prisutnost i djelovanje dvorske kovnice (*comitatus*) u Raveni u vrijeme Glicerijeve vladavine smatrao je vjerojatnim i *Kent* 1994, 201. – Za Glicerijev dvor u Raveni, *Gusso* 1992, 184-185; *Henning* 1999, 50, bilj. 132.

Nepotove vladavine primjeri korištenja aversnog kalupa dvorske kovnice u Raveni pojavljuju se na solidima obilježenima reversnom oznakom A-R za kovnicu u Arles (*Arelate*) i M-D za kovnicu u Milanu (*Mediolanum*).

1. Nepotovi solidi kovani u Arlesu zbog svoje malobrojnosti u referentnoj numizmatičkoj literaturi obično su predstavljani kao homogena skupina kovanica klasificirana kao Kent 1994 (=RIC X), no. 3223,²⁸ Depeyrot 1996/2004, no. 29/1²⁹ ili Ferrando 2010, no. 1731.³⁰ Među ovima se zbog izrazito drukčijeg stila izradbe aversnog prikaza i grafije slova u standardnoj aversnoj legendi DN IVL NE – POS P F AVC ističu četiri solida, sva četiri kovana istom kombinacijom ravenkog aversnog i arelatskog reversnog kalupa: po jedan primjerak iz muzejskih zbirki u Parizu (BnF)³¹ i Beču (KHM-MK) i po jedan primjerak iz velikih skupnih nalaza zlatnog novca u Bugarskoj (Razgrad, ant. *Abritus*)³² i u Italiji (Sovana-San Mamiliano, no. 483).³³ (Sl. 3:2) U produkciji kovnice u Arlesu položaj ove skupine solida moguće je smjestiti u ranije (ne i najranije) razdoblje Nepotova kovanja – to potvrđuje povezanost njegovog reversnog kalupa s arelatskom serijom koja mu je prethodila, ali i sa serijama kovanima kasnije (Sl. 3: 1, 3) – te se s dosta vjerojatnosti može pretpostaviti da su arelatski solidi s ravenkim aversom kovani tijekom druge polovine 474. godine, najvjerojatnije krajem ljeta ili u ranu jesen te godine.

2. Solidi kovani u Milanu s aversnim kalupom ravenke kovnice pripadaju Lacamovoj skupini Milan-II/C³⁴ kojoj odgovara skupina Kent 1994 (=RIC X), no.

²⁸ Kent 1994 (=RIC X), no. 3223 obuhvaća skupinu od 7 solida: u tekstualnom dijelu (str. 430) evidentirani su primjerci iz Londona (BM), Washingtona (DO), Pariza (BnF) i Beča (KHM-MK), a u popratnoj bilješki primjerci iz skupnih nalaza u Bugarskoj (Razgrad, ant. *Abritus*) i Poljskoj (Radostowo/Radstuhle) te primjerak s aukcije jedne poznate frankfurtske aukcijske kuće (*Peus* 330/1991, 492), danas u posjedu Österreichische Nationalbank u Beč (AN 00417). Na pripadajućoj tabli (Pl. 69) prikazan je solid iz Londona (BM 1860.0329.277), a ne primjerak iz Beča kako je zvjezdicom označeno u tekstualnom dijelu publikacije (str. 430). – Nepotov solid iz Radostowskog nalaza pripisala je ovom Kentovom tipu *Renata Ciolek*, koja je o tom nalazu i njegovoj žalosnoj sudbini nakon II. svjetskog rata donijela i niz drugih vrlo zanimljivih i korisnih podataka (2007, 197-199).

²⁹ *Depeyrot* 1996/2004, no. 29/1 je za predstavnika skupine Nepotovih solida kovanih u Arlesu (1996, 139 no. 29/1, Pl. 7) izabrao primjerak iz Pariza (BnF) pridodavši mu kasnije još 7 solida (*Depeyrot* 2004, 29 no. 29), među njima drugi primjerak ove kovnice u zbirci KHM-MK u Beču nespomenut od *J. P. C. Kenta* 1994. godine.

³⁰ *Ferrando* 2010, no. 1731 obuhvaća skupinu od 6 solida (str. 356): 2 primjerka iz navedenih privatnih zbirki i 4 primjerka iz navedenih javnih zbirki. Slikom je predstavljen primjerak često vidan na aukcijama (nedavno *Heritage* 3071/2019, no. 32317), u numizmatičkoj literaturi već prokomentiran (*Lacam* 1983, 601 no. 2, 603 Pl. CXLVI:Leu, Pl. 37:8), spomenut 2004. godine (*Depeyrot* 2004, 29 no. 29/1 = *Hess-Leu* 28/1965, no. 546 = *Leu* 25/1980, 465) te ponovno ponuden i prodan na aukciji u Zürichu dvije godine kasnije (*NAC* 33/2006, 632).

³¹ *Lacam* 1983, 601 no. 1, 603 Pl. CXLVI:B.N., Pl. 37:7. On je nearelatska obilježja aversa ovog solida zapazio, smatrao ih je djelom gravera rimske kovnice, ali razloge za njih nije pokušao istražiti niti ih protumačiti (o.c., 602).

³² *Stojanov* 1982, 17.

³³ *Arslan-Turchetti* (eds.) 2015, 208, no. 483.

³⁴ *Lacam* 1983, 636, 638 (Pl. CLVIII:2-5), Pl. 38:34-35, 39:37-38. Iz ove skupine isključio sam solid s aukcije *Gilhofer&Ranschburg/Hess* 1935, no. 4706 (coll. F. Trau) = *Ulrich-Bansa* 1949, no. 152 (o.c., Pl. CLVIII:1, Pl. 38:1) jer je isto što i solid D.O. 67.35.21 (*Grierson-Mays* 1992, no. 943).

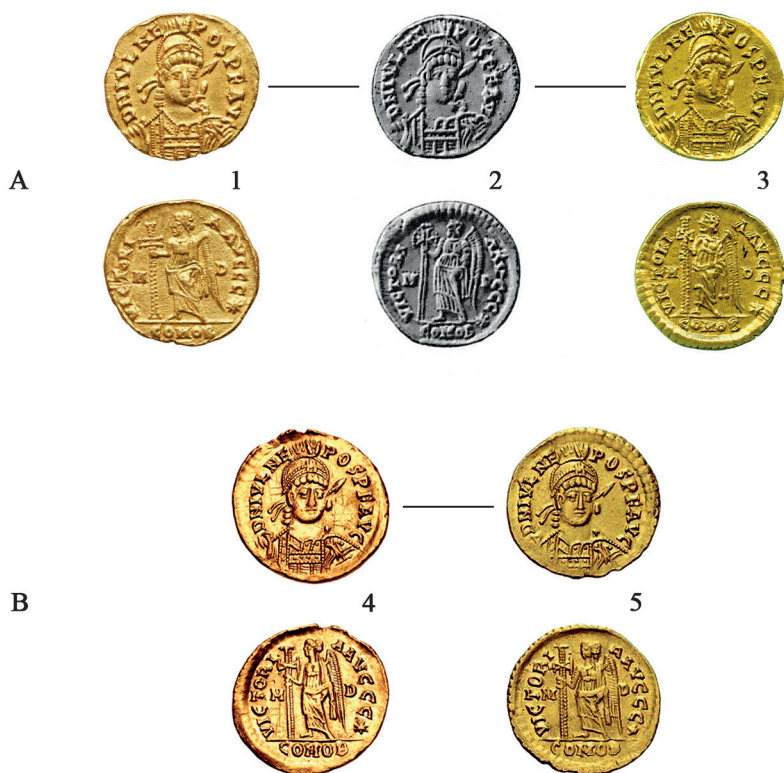
Sl. 3 – *Solidi Julija Nepota kovani u Arlesu (Arelate), druga polovina 474. god. (ljetojesen). 1* – *Solid kovan aversnim i reversnim kalupom arelatske kovnice, Sovana-San Mamiliano, skupni nalaz 2004. god. (Arslan-Turchetti 2015, 208 no. 483).* *2* – *Solid kovan aversnim kalupom ravenske kovnice, Razgrad (Abitus), skupni nalaz 1971. god. (Stojanov 1982, 17).* *3* – *Solid kovan aversnim i reversnim kalupom arelatske kovnice, (NAC 33/2006, no. 632)*

3218³⁵ kao i većina primjeraka skupine Depeyrot 1996/2004, no. 38/1.³⁶ Za razliku od kovanja u Arlesu kovničari Nepotove dvorske kovnice su, sudeći prema dosad poznatoj građi za kovanje solida u Milanu, upotrijebili dva svoja ravenska aversna kalupa i pet milanskih reversnih kalupa: prvi aversni kalup kovan je u kombinaciji s tri reversna kalupa (Sl. 4A:1-3) i drugi aversni kalup u kombinaciji s dva reversna kalupa (Sl. 4B:4-5). Brojnost reversnih kalupa sugerira obimnije i duže vrijeme kovanja u istom mjestu – duže u odnosu na kovanje u Arles – a upotreba dvaju aversnih kalupa pa time i postojanje dviju serija osim dugotrajnijeg kovanja sugerira i mogućnost da je do kovanja došlo u dva navrata te je prvi put bilo nešto dužeg (prvi ravenski aversni kalup), a drugi put nešto kraćeg trajanja (drugi ravenski aversni kalup). Položaj cijele te skupine milanskih solida unutar ukupnog Nepotovog kovanja u Milanu stavlja početak kovanja tamošnje dvorske serije u vrijeme ranije od kovanja dvorske serije u Arlesu, a završetak u vrijeme zasigurno kasnije od onog u Arlesu.

Usporedbi ovih dviju skupina potrebno je pridodati i činjenicu da za kovanje solida Nepotovih dvorskih serija u Arlesu i Milanu ni u jednom primjeru nije upotrijebljen isti ravenski aversni kalup. To bi, ako u pitanju nije puka slučajnost, moglo ukazivati i na

³⁵ Kent 1994 (=RIC X), no. 3218, obuhvaća skupinu od 4 solida: u tekstulnom dijelu (str. 429) evidentirani su primjerci iz Berlina (SMB), Cambridgea (FM), Washingtona (DO) i Beča (KHM-MK). Na pripadajućoj tabli (Pl. 69) prikazan je solid iz Berlina (SMB), ali s oznakom skupine no. 3219 (aversni završetak NC) kojoj taj berlinski solid ne pripada.

³⁶ Depeyrot 1996, 178 no. 38/1, Pl. 14:38/1 (primjerak iz BnF); Depeyrot 2004, 53 no. 38/1, gdje se u istoj skupini osim solida kovanih u Milanu jednim od dva dosad evidentirana ravenska aversna kalupa nalaze i pojedina „redovna“ izdanja solida milanske kovnice (npr. MuM 44/1971, no. 206).

Sl. 4A – Solidi Julija Nepota kovani u Milanu (Mediolanum) istim ravenskim aversnim kalupom i različitim milanskim reversnim kalupima, prva serija, druga polovina 474. godine (ljetu). **1** – Prva serija, prvi reversni kalup (Goldberg 120/2021, no. 1152 = Mazzini 1958, 292 no. 5, Pl. LXXVII:d.5 = Santamaria 1938, no. 1111). **2** – Prva serija, drugi reversni kalup (Gilhofer & Ranschburg/Hess 1935, no. 4706 (coll. F. Trau) = Ulrich-Bansa 1949, no. 152 = DO, 67.35.21, Grierson–Mays 1992, no. 943). **3** – Prva serija, treći reversni kalup (The Fitzwillim Museum, CM.RI.2023-R / © The Fitzwilliam Museum).

Sl. 4B – Solidi Julija Nepota kovani u Milanu (Mediolanum) istim ravenskim aversnim kalupom i dvama milanskim reversnim kalupima, druga serija, druga polovina 474. godine (ljetu/jesen). **1** – Druga serija, prvi reversni kalup (Triton XXI,3-4/2017, no. 872). **2** – Druga serija, drugi reversni kalup (NAC 62/2011, no. 2131).

neko dosad još neprepoznato pravilo mobilnog djelovanja dvorske kovnice do kojeg se u tom kasnocarskom razdoblju držalo i o njemu vodilo računa. Usprkos odsustvu izravne povezanosti ravenskih aversnih kalupa početak kovanja dvorske kovnice izvan Nepotovog rezidencijalnog sjedišta (Ravena) bilo je moguće odrediti pozicioniranjem kalupa analiziranih skupina u ukupnoj produkciji spomenutih dviju kovnica te se s velikom sigurnošću može tvrditi da obje skupine pripadaju vremenskom razdoblju koje

je znatno bliže početku nego li sredini ili završetku Nepotove vladavine u Italiji. Time je definiran i približno određen vremenski raspon kovanja obiju skupina te je izvjesno da je do kovanja došlo u ranijem razdoblju druge polovine 474. godine. Pozicioniranje kalupa analiziranih skupina pokazalo je također da je kovanje dvorske skupine u Milanu započelo prije kovanja solida dvorske skupine u Arlesu, ali i da je završilo nakon kovanja u Arlesu. Zbog toga je dopušteno pomišljati i na eventualno sukcesivno premještanje dvorskih kovničara iz Milana u Arles i iz Arlesa natrag u Milano, gdje bi kratkotrajnim kovanjem druge dvorske serije milanskih solida bilo okončano mobilno djelovanje kovničara dvorske kovnice nakon čega je u jesen 474. godine uslijedio njihov povratak u Ravenu.

Mobilnost dvorske kovnice na relaciji Milano – Arles – Milano odraz je Nepotova boravka izvan Ravene i njegove usredotočenosti na rješavanje situacije i stanje u Galiji i na njenom jugoistoku gdje se zapadnogotski ekspanzionizam upravo primicao svom vrhuncu. Na zapadnim granicama prefekture Italije Nepot se odlučio suprotstaviti Euriku i njegovim Zapadnim Gotima politikom pregovaranja (Epifanije) i istovremenog poticanja romanogalskog otpora (Licinijan, Ekdicije) u uvjerenju da će se dobivši na vremenu uspjeti pripremiti za eventualno vojno nastupanje u proljeće sljedeće godine. U ostvarenje svojih težnji uložio je zacijelo i dosta novca računajući vjerojatno i na podršku iz Konstantinopola. Trud i nadanja ubrzo su se pokazala uzaludnima jer je početkom 475. godine u Konstantinopolu svrgnut Zenon. Dolaskom Baziliska na vlast za Nepota su se stvari isprva polako, a zatim sve brže počele kretati nizbrdo.

Literatura i kratice

- Amandry, Michel*, 1983. Monnaies romaines, nos 17 à 171, u: *Amandry, Michel – Dhénin, Michel – Lafaurie, Jean – Morisson, Cécile*, Musée de Saint-Omer – Catalogue des monnaies d’or, Arras 1983.
- Anon. Val. PP – Anonymi Valesisani Pars Posterior, u: *Theodor Mommsen* (ed.), *Consularia Italica, Monumenta Germaniae Historica, Auctorum Antiquissimum IX*, Berlin 1892.
- Arnold, Jonathan J.* 2013. *Theoderic and the Roman Imperial Restoration*, New York 2014.
- Arslan, Ermanno A. & Turchetti, Maria Angela*, (eds.) 2015. Il ripostiglio di San Mamiliano a Sovana (Sorano-GR) : 498 solidi da Onorio a Romolo Augusto, Centro italiano di studi sull’alto medioevo 19, Spoleto 2015.
- Berk – Harlan J. Berk Ltd.*, Chicago (IL, USA).
- BM – The British Museum, London (GB).
- BnF – Bibliothèque nationale de France, Paris (F).
- Busch, Anja*, 2015. Die Frauen der theodosianischen Dynastie. Macht und Repräsentation kaiserlicher Frauen im 5. Jahrhundert, *Historia – Einzelschriften 237*, Stuttgart 2015.
- Chron. Pasch. – *Chronicon Paschale - Volumen I.*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, rec. Ludovicus Dindorfius, Bonnae 1832.
- Ciolek, Renata*, 2007. Die Fundmünzen der Römischen Zeit in Polen, Pommern, *Collection Moneta 67*, Wetteren 2007.
- CJ – *Codex Justinianus*. = Blume, Fred H. (trans.) & Frier, Bruce W. (eds.), 2016. *The Codex of Justinian: A New Annotated Translation with Parallel Latin and Greek Text*, Cambridge 2016.
- CNG – *Classical Numismatic Groups Inc.*, Lancaster (PA, USA), London (GB).

- Croke, Brian*, 1981. Thessalonika's early Byzantine palaces, *Byzantion* 51/2, Bruxelles 1981, 475-483.
- Croke, Brian* (trans. & comm.), 1995. The Chronicle of Marcellinus, *Byzantina Australiensia* 7, Sydney 1995.
- CTh – Codex Theodosianus. = Pharr, Clyde (trans.), 1952. The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions, *The Corpus of Roma Law / Corpus Juris Romani* Vol. 1, Princeton 1952.
- Demo, Željko*, 1988. The Mint in Salona: Nepos and Ovida (474-481/2), u: *Peter Kos & Željko Demo* (eds.), *Studia numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata*, Situla 26, Ljubljana 1988, 247-270.
- Demo, Željko*, 1989. Nov Nepotov solid salonitanske kovnice / A new solidus of Nepos from the mint in Salona, *Numizmatičke vijesti*, 42, Zagreb 1989, 41-44 [engl. 43-44].
- Demo, Željko*, 2005. Another Tremissis from the Salonitan Mint of Iulius Nepos, u: *Marina Šegvić & Ivan Mirnik* (eds.), *Illyrica antiqua ob honorem Duje Rendić-Miočević* (Međunarodni skup o problemima antičke arheologije), Zagreb, 6.- 8. studenoga 2003./ International conference on issues in Ancient Archaeology, Zagreb, November 6-8, 2003), Zagreb 2005, 187-194.
- Demo, Željko*, 2020. Trideset godina kasnije...tremise Julija Nepota kovane u Saloni u svjetlu novih opažanja i saznanja / Thirty years later...the tremisses of Julius Nepos minted in Salona in the light of new observations and knowledge, *Numizmatičke vijesti*, 73, Zagreb 2020, 56-83 [engl. 71-85].
- Depeyrot, Georges*, 1996. Les monnaies d'or de Constantine II à Zenon (337-491), *Moneta* 5, Wetteren 1996.
- Depeyrot, Georges*, 2004. L'or du Bas-Empire. Inventaire justificatif des tomes 1 et 2, Collection *Moneta* 40, Wetteren 2004.
- DO – The Dumbarton Oaks, Washington DC (USA).
- Dressel, Heinrich*, 1898. Fortsetzung des Erwerbungsberichts des König. Münzkabinetts Berlin in den Jahren 1890-1897, *Zeitschrift für Numismatik* 21, Berlin 1898, 210-249, Taf. IV-VII.
- Dürr, Michel & Michel, Roland* 1999. Monnaies dor romaines et barbares, Genève 1999.
- Elmer, Georg*, 1930. Wanderungen römischer Münzämter im IV. Jahrhundert n. Chr., *Mitteilungen der numismatischen Gesellschaft in Wien* XVI/41-42, Wien 1930, 136.
- Elmer, Georg*, 1936, Eugenius, *Numismatische Zeitschrift* 69, Wien 1936, 29-51.
- Ennod. – Magni Felicis Ennodi, Opera, Fridericus Vogel (ed.), *Monumenta Germaniae Historica, Auctorum Antiquissimum* VII, Berlin 1885.
- Gillett, Andrew*, 2001. Rome, Ravenna, and the Last Western Emperors, *Papers of the British School at Rome* 69, Cambridge 2001, 131-167.
- Gillett, Andrew*, 2003. Envoys and Political Communication in the Late Antique West, 411-533, New York 2003.
- Fagerlie, Joan Marie*, 1967. Late Roman and Byzantine Solidi found in Sweden and Denmark, *Numismatic Notes and Monographs* 157, New York 1967.
- Ferrando, Philippe*, 2010. L'atelier monétaire d'Arles de Constantine le Grand à Romulus Augustule 313-476, Arles 2010.
- FM – The Fitzwilliam Museum, Cambridge (GB).
- Gilhofer & Ranschburg/Hess – Hermann Gilhofer & Heinrich Ranschburg, Adolph Hess, Wien/Luzern (A/CH).
- GM – Gorny & Mosch GmbH Giessener Münzhandlung, München (D).

- Grierson, Philip & Mays, Melinda*, 1992. Catalogue of the Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, from Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius, Washington, D.C. 1992.
- Hahn, Wolfgang* 1989 (=MIRB). Die Ostprägung des römischen Reiches im 5. Jahrhundert (408-491), Moneta Imperii Romani – Moneta Imperii Byzantini, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften phil.-hist. Kl. 199 = Veröffentlichungen der numismatischen Kommission 20, Wien 1989.
- Hendy, Michael F.*, 1972. Aspects of coin production and fiscal administration in the late Roman and early Byzantine period, Numismatic chronicle 12 (132), London 1972, 117-139.
- Hess – Adolph Hess Nachfolger, Frankfurt am Main (DE).
- Heritage – Heritage Auctions, Inc., Dallas (TX, USA).
- Hirsch – Jakob Hirsch, München (D).
- Jordanes – Jordanis, Romana et Getica, Theodor Mommsen (ed.), Monumenta Germaniae Historica, Auctorum Antiquissimum V/1, Berlin 1882.
- Kent, John P.C.*, 1956. Gold coinage in the Late Roman Empire, u: R.A.G. Carson, C.H.V. Sutherland (eds.), Essays in Roman coinage presented to Harold Mattingly, Oxford 1956, 190-204.
- Kent, John P.C.*, 1991. Solidi of Valentinian III: a Preliminary Classification and Chronology, u: Hans-Christoph Noeske & Helmut Schubert (eds.), Die Münze. Bild - Botschaft - Bedeutung. Festschrift für Maria R.-Alföldi, Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1991, 271-312, Taf. 14-19.
- Kent, John P.C.*, 1994 (= RIC X). The Roman Imperial Coinage. Vol. X. The Divided Empire and the Fall of the Western Parts AD 395-491, London 1994.
- KHM-MK – Kunsthistorisches Museum - Münzkabinett, Wien (A).
- Lacam, Guy*, 1974. Civilisation et monnaies byzantines, Paris 1974.
- Lacam, Guy*, 1983. La fin de l'empire romain et le monnayage or en Italie 455-493, Paris 1983.
- Leu – Bank Leu AG, Zürich (CH).
- MacCormack, Sabine G.*, 1981. Art and Ceremony in Late Antiquity, The Transformation of the classical heritage 1, Berkeley – Los Angeles – London 1981.
- Marcell. com. – Marcellinus V. C. Comes, Chronicon, in: Jacques-Paul Migne, Patrologia Latina LI, Paris 1846, 917-948.
- Martindale, John Robert*, 1980. The Prosopography of the Later Roman Empire, Vol. II: A.D. 395-527, Cambridge 1980.
- Mathisen, Ralph W.*, 1993. Roman Aristocrats in Barbarian Gaul: Strategies for Survival in an Age of Transition, Austin 1993.
- Mathisen, Ralph W.*, 1998. Julius Nepos (19/24 June 474 - [28 August 475] - 25 April/9 May/22 June 480), Online Encyclopaedia of Roman Emperors: <https://www.roman-emperors.org/nepos.htm>.
- Mathisen, Ralph W.*, 1998a. Glycerius (3/5 March 473 - June 474), Online Encyclopaedia of Roman Emperors: <http://www.roman-emperors.org/glyceriu.htm>.
- Mathisen, Ralph W.*, 2013. Dating the Letters of Sidonius Apollinaris, u: Van Waarden, Johannes A. & Kelly, Gavin (eds.), New approaches to Sidonius Apollinaris, Leuven – Paris – Walpole (MA) 2013, 221-245.
- Matthews, John E.*, 2000. Laying Down the Law: A Study of the Theodosian Code, New Haven – London 2000.

- Mazzini, Giuseppe*, 1958. – *Monete imperiale Romane, Volume Quinto da Severo II a Romulo Augustolo, tessere – contorniate*, Milano 1958.
- McEvoy, Meaghan*, 2013. *Child emperor rule in the late Roman West, AD 367-455*, Oxford 2013.
- McEvoy, Meaghan*, 2017. *Shadow emperors and the choice of Rome (455-476 AD)*, u: Meaghan McEvoy & Muriel Moser (eds.). *La présence impériale dans la Rome tardo-antique / Imperial presence in late antique Rome*, *Antiquité tardive* 25, Turnhout 2017, 95-112.
- Millar, Fergus*, 2006. *A Greek Roman Empire: Power and Belief under Theodosius II*, *Sather Classical Lectures* 64, Berkeley 2006.
- MuM – Münzen und Medaillen AG, Basel (CH).
- NAC – Numismatica Ars Classica AG, Zürich (CH).
- NN – Numismatik Naumann GmbH, Wien (A).
- Pearce, J. W. E.*, 1951 (= RIC IX). *The Roman Imperial Coinage. Vol. IX. Valentinian – Theodosius I*, London 1951.
- Peus – Dr. Busso Peus Nachfolger, Frankfurt am Main (D).
- Posavec, Vladimir*, 2007. *Dalmacija u vrijeme Marcelina i Julija Nepota / Dalmatia in the Time od Marcellinus and Julius Nepos*, Split 2007.
- Salwey, Benet*, 2013. *The publication and application of the Theodosian Code – NTh 1, the Gesta senatus, and the constitutionarii*, u: *Codifications et réformes dans l'Empire tardif et les royaumes barbares – Varia, Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité tardive* 125-2. (<https://doi.org/10.4000/mefra.1754>)
- Santamaria – Pietro & Pio Santamaria, Roma (I).
- SHM – Staatens historiska museer, Stockholm (SE).
- Sid., Ep. – Sidonius Apollinaris, *Epistulae*
- Sivan, Hagith*, 2013. *Galla Placidia. The Last Roman Empress*, Oxford – New York 2011.
- SMB – Staatliche Museen zu Berlin, Berlin (D).
- Soc. – Socrates Scholasticus, *Historia ecclesiastica* = Walford, Edward & De Valois, Henri (trans.), *The Ecclesiastical History of Socrates, Surnamed Scholasticus, Or the Advocate: Comprising a History of the Church in seven Books from the Accession of Constantine, A.D. 305, to the 38th Year of Theodosius II, including a Period of 140 Years*, London 1853.
- Stojanov, Stojan*, 1982. *Zlatno monetno sakrovište ot Abritus V v. na n.e.*, Sofija 1982.
- Van Nuffelen, Peter*, 2013. *Olympiodorus of Thebes and eastern triumphalism*, u: Christopher Kelly (ed.), *Theodosius II – Rethinking the Roman Empire in Late Antiquity*, Cambridge 2013, 130-152.
- Theoph. – Theophanis, *Chronographia*. Carolus De Boor (ed.), *Volumen I – Textum graecum continens*, Leipzig 1835.
- Tkalec – Anton Tkalec AG, Zürich (CH).
- Toynbee, Jocelyn M. C.* 1944. *Roman Medaillons*, *Numismatic Studies* 5, New York 1944.
- Triton – Triton, Classical Numismatic Groups Inc., Lancaster (PA, USA), London (GB), New York (USA).
- Whitby, Michael & Mary* (trans., notes & intro.), 1989. *Chronicon Paschale 284-628 AD, Translated Texts for Historians* 7, Liverpool 1989.
- Wolfram, Herwig*, 1988. *The History of the Goths*, Berkeley–Los Angeles–London 1988.
- Zmajčić, Bartol*, 1957. *Novci Juliusa Neposa (474-480), posljednjeg priznatog zapadno-rimskog cara*, *Numizmatičke vijesti* 10, Zagreb 1957, 19-24.

- Zmajić, Bartol*, 1959. Rimska kovnica Sirmium, Povijesni razvitak kovnice. Numizmatičke vijesti 13, Zagreb 1959, 4-7
- Zmajić, Bartol*, 1960. Rimska kovnica Sirmium, Povijesni razvitak kovnice II. Dio; Numizmatičke vijesti 14, Zagreb 1960, 2-18.
- AMS — Arheološki muzej, Split (Cro).
- AMZ — Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb (Cro).
- Anon. Val. — Anonymi Valesiani Pars Posterior, in: Theodor Mommsen, *Chronica Minora Saec. IV. V. VI. VII. Vol. I, Monumenta Germaniae Historica - Auctorum Antiquissimorum Tomus IX*, Berlin 1892, 259-262, 306-328.
- Ars Classica — Ars Classica S.A. Jakob Hirsch, Genève (CH).
- Bertolami — Bertolami Fine Arts, Roma (I).
- Bourgey — Etienne Bourgey, Paris (F).
- Cahn — Adolf Emil Cahn, Frankfurt a. Main (D).
- Carson, Robert Andrew Glendinning*, 1965. Harold Mattingly (1884-1964), Numismatic Chronicle 125 (= 57th), London 1965, 239-254.
- Ceresio — Asta Ceresio (Leu Numismatica, Numismatica Ars Classica AG, Spink Tansei Numismatics LTD), Lugano (CH).
- CGB — CGB Numismatique, Paris (F).
- Coll. Imhoof-Blumer — Auctions-Catalog der bedeutenden Sammlung Römischer und Byzantinischer Münzen des Herrn Dr. Friedrich Imhoof-Blumer Winterthur sowie einer ausgewählten Sammlung Griechischer Münzen aus dem Besitze eines auswärtigen Diplomaten (Montag, den 27. Mai 1907 und ff. Tage), Jakob Hirsch XVIII, München 1907, 1-120, Taf. I-XXVIII.
- Coll. Voirol — Sammlung August Voirol - Griechische, Römische und Byzantinische Münzen. Münzen der Völkerwanderung. Abendländische Münzen des Mittelalters und der Neuzeit, Münzen und Medailllen AG, Auktion 38, 6-7 Dezember 1968.
- Coll. Weber — Sammlung Consul Eduard Friedrich Weber † Hamburg. Zweite Abteilung: Römische und byzantinische Münzen. Nachtrag Griechische Münzen. Münzgewichte. Numismatische Bibliothek (Montag, den 10. Mai 1909 u. ff. Tage), Jakob Hirsch XXIV, München 1909.
- Delonga, Vedrana*, 1981. Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika [Collection of Byzantine coins in the Museum of the Croatian Archaeological Monuments in Split], Starohrvatska prosvjeta 11, Split 1981, 201-228 [eng. 227-228].
- DNB — De Nederlandsche Bank, Amsterdam (N).
- Elsen — Jean Elsen & ses fils, Bruxelles (B).
- FMC — The Fitzwilliam Museum, Cambridge (GB).
- Gorini, Giovanni*, 1974. La collezione di monete d'oro della Società istriana di archeologia e storia patria, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria LXXIV (n.s. XXII), Trieste 1974, 97-199.
- Hamburger — Leo Hamburger, Frankfurt am Main (D).
- Handley, Mark A.*, 2010. Two Hundred and Seventy-Four Addenda and Corrigenda to the Prosopography of the Later Roman Empire from the Latin-speaking Balkans, Journal of Late Antiquity 3.1, Baltimore (MD) 2010, 113-157.
- Hendy, Michael F.*, 1985. Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450, Cambridge 1985.

- Miškec, Alenka*, 2002 (= FMRHr XVIII). — Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien. Abteilung XVIII Istrien, Mainz 2002.
- La Haye — v. DNB.
- MacGeorge, Penny*, 2002. Late Roman Warlords, Oxford 2002.
- Malchus, Frg. — Malchus Philadelphienis, Fragmenta, u: Carl Müller (ed.), Fragmenta Historicorum Graecorum IV, Paris 1851, 111-132.
- Mora, Gloria*, 2016. Famous collectors. Manuel Vidal Quadras y Ramón (1818-1894), International numismatic council - Comptes Rendus 63, 32-38.
- Münzhandlung Sonntag — Auktionen Münzhandlung Sonntag, Stuttgart (D).
- NMSlo — Narodni muzej Slovenije, Ljubljana (Slo).
- O'Flynn, John Michael*, 1983. Generalissimos of the Western Roman Empire, Edmonton 1983.
- PUNC — Princeton University Library, Princeton (NJ, USA).
- Rambach, Hadrien* 2018. On some important coin collectors, u: The George W. La Borde Collection of Roman Aurei – part III, Numismatica Ars Classica 105, Zürich - London 2018, 82-98.
- Rauch* — Auktionshaus Hans Dieter Rauch GmbH, Wien (A).
- Riechmann* — Albert Riechmann & Co., Halle/Salle (D).
- Schulman* — Jacques Schulman, La Haye (N).
- Sternberg* — Frank Sternberg, Zürich (CH).
- Šeparović, Tomislav* 2000. Antički zlatnici iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika [Roman Gold Coins from the Museum of Croatian Archaeological Monuments], Split 2000.
- Šeparović, Tomislav* 2003. Zbirka rimskog novca u Muzeju Hrvatskih arheoloških spomenika [The Collection of Roman Coins in the Museum of Croatian Archaeological Monuments], Katalozi i monografije 15, Split 2003.
- Šeparović, Tomislav* 2020. Numizmatička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika [The Numismatic Collection of the Museum of Croatian Archaeological Monuments], Split 2020.
- Tantalus - Tantalus Online Coin Registry.
- UBS — UBS Union Bank of Switzerland Bank, Zürich (CH).
- Ulrich-Bansa, Oscar*, 1949. Moneta Mediolanensis (352-498), Venezia 1949.
- ZMBiH — Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo (BiH).